

Gijs van Oenen

**CULTURELE
VELDSLAGEN**

Filosofie van de culture wars

Boom

INHOUD

1. Inleiding

Contouren van de culture wars 7

'The hill we climb' 9 | Posities in de culture wars 12 | Culture wars en taal 17 | Verbazing en verontwaardiging 19 | Een kader voor de culture wars 21 | Politieke en sociale coördinaten 23 | Filosofische coördinaten 26

2. Theorie

Uitspatting van taal, seksualiteit en waanzin 33

Dwingende taal 34 | Militante taal 38 | Theorie en post-modernisme 41 | Het vertegenwoordigen van Theorie 45 | Theorie in relatie tot haar omgeving 49

3. Cultuurmarxisme

Culture wars als voortzetting van de burgeroorlog 55

De crisis van de burgerlijke identiteit 58 | Het cultuurmarxisme 64 | De twee dynamieken van het cultuurmarxisme 72 | Cultuurmarxisme en Theorie 79

4. Zwart-wit

Koude Oorlog en zwarte bewustwording 85

Politiek als radicale keuze tussen goed en kwaad 87 | De strijd om dekolonisatie 94 | Zwart bewustzijn en burgerrechtenbeweging 100 | Het liberale offensief 104 | Bevrijding van de seksualiteit 108

5. Event

Incipit Theorie 115

Structuralisme en deconstructie 118 | Verwerkelijkheid 125 |

Waanzin, identiteit en seksualiteit 137

6. Afrekening

Marxisme in diskrediet 145

Feminisme 148 | Op zoek naar nieuwe geestelijke ruimte 152 |

Westerse appropriatie van oosterse ruimte: het oriëntalisme 157 |

Capitalist realism 166 | Cultural studies, postmarxisme en
interculturaliteit 169 | Liberalisme en rechts 173

7. Identiteit

Politiek van het verschil en queer transformaties 177

Nieuwe sociale en ideologische condities 180 | De politiek van

het verschil 186 | Queer 193 | Identiteitspolitiek en politieke

correctheid 202 | Multiculturalisme 210

8. Tegenwoordige tijd

Aanklacht en tragedie 221

Westers versus niet-westers 225 | Rechts 232 |

Liberalisme 242 | Woke 247 | Aanklacht en tragedie 258

Noten 267

Literatuur 289

Personenregister 307

Zakenregister 313

I.

INLEIDING

Contouren van de culture wars

Op 20 januari 2021 vindt de inauguratie plaats van Joe Biden en Kamala Harris, als president en vicepresident van de Verenigde Staten. Nooit eerder bekleedde een vrouw dit hoge ambt, en met ouders uit India en Jamaica heeft Harris bovendien een multi-etnische achtergrond. Dit alles draagt bij aan het gevoel van een nieuw tijdperk, enigszins vergelijkbaar met hoe dat zeventig jaar eerder met John F. Kennedy het geval was. Een belangrijke bijdrage hieraan levert de vierentwintigjarige Amanda Gorman, een zwarte *spoken word artist* die haar gedicht ‘The hill we climb’ vertolkt en uitgroeit tot de *main act* van de dag.

Het optreden van Gorman doet ook in Nederland het idee van een vertaling van ‘The hill we climb’ ontstaan. De kwestie wie te vragen als vertaler veroorzaakt echter nogal wat opschudding. Uitgever Meulenhoff zoekt Marieke Lucas Rijneveld aan, maar al snel klinkt de kritiek dat die niet beschikt over de juiste *sensitivities* om deze klus te klaren, omdat zij niet van kleur is. Geschrokken door de commotie geeft Rijneveld de opdracht terug. Meulenhoff laat in een persbericht weten: ‘We hebben een enorme kans laten liggen om in Nederland en België een podium te bieden aan een jonge en zwarte vrouw om dit werk te vertalen’, en zoekt samenwerking met een uitgeverij die ‘een betere weerspiegeling van de multiculturele samenleving’ nastreeft.

Is Rijneveld dan niet net als Gorman een jonge, succesvolle auteur, en bovendien vertegenwoordiger van een (‘non-binaire’) identiteitsgroep? Rijneveld, stellen echter de critici, is niet zwart, noch een *special-needs* kind opgevoed door een alleenstaande moeder,

zoals Amanda Gorman. Rijnveld meldt zelf dat haar Engels niet bijster goed is – Meulenhoff had zich daar kennelijk niet van tevoren van vergewist. En Rijnveld is geen spoken word artist. Uiteindelijk komt men uit bij Zaire Krieger, wel spoken word en zwart, maar geen professioneel vertaalster. Na verschijnen van de Nederlandstalige editie prijst de zwarte dichter en activist Quinsy Gario in *NRC* in een onprofessionele en slecht beargumenteerde recensie Krieger de hemel in.¹

De affaire rond de vertaling van ‘The hill we climb’ vormt een van de meest recente episodes uit de Nederlandse editie van de *culture wars*: de culturele veldslagen die nu, maar ook in een verder verleden worden geleverd over culturele waardering en erkenning. Behalve over etniciteit wordt de strijd gevoerd over kwesties als seksualiteit, gender, (post)kolonialisme en milieu, en daarmee samenhangend over discriminatie, uitsluiting, marginalisering en geweld. Spraakmakend is bijvoorbeeld de tentoonstelling over het slavernijverleden in het Rijksmuseum in het voorjaar van 2021; hier wordt de slavernij als Nederlands ‘erfgoed’ als het ware officieel tentoongesteld. Nog spraakmakender is de bestorming van het Capitool door aanhangers van Donald Trump op 6 januari 2021, voornog de climax van de culture wars in de Verenigde Staten tussen democraten en republikeinen, of tussen liberalen en populistisch rechts. Denk verder aan de MeToo- en Black Lives Matter-bewegingen en aan de opkomst van lhbtqi+. Of aan de vele discussies of er excuses moeten worden aangeboden voor onrecht uit heden of verleden: van het slavernijverleden via Indonesië en Srebrenica tot aan de ‘functie elders’ voor Pieter Omtzigt.

Culture wars zijn veelvormig en hoog ideologisch geladen, en ze werken bijna altijd polariserend. Dit wordt deels veroorzaakt door de inhoud, deels door de toon waarop de discussie wordt gevoerd. Een voorbeeld is het ‘cancelen’: wie als ‘fout’ wordt beoordeeld, kan zomaar tot persona non grata worden verklaard binnen de eigen sociale groep – de moderne variant eigenlijk van de vroegere excommunicatie, of traditioneel gezegd het ‘mijden’. Of als spiegelbeeld hiervan: de nadruk en niet zelden woede waarmee van een ander, meestal een hogergeplaatste, wordt geëist dat die – nu eindelijk – gaat ‘luisteren’!

Mede hierdoor geeft wat de een zegt of doet tegenwoordig de ander al snel het gevoel ‘onveilig’ te zijn, wat een verlangen naar ‘safe spaces’ doet rijzen, ruimtes waarin men ‘veilig’ is voor de taal van de ander. De culture wars gaan dikwijls over juiste of onjuiste wijzen van uitdrukken: ‘zwarten’ moet (meestal) zijn ‘mensen van kleur’, en mensen moeten worden aangesproken met het persoonlijk voornaamwoord van hun eigen keuze, mede onder invloed van de discussie over transgenders en non-binariteit. Maar ook meer in het algemeen is er het streven naar een meer ‘inclusieve’ wijze van uitdrukken, taalgebruik dus waardoor niemand zich uitgesloten hoeft te voelen.

‘The hill we climb’

De kwestie van het juiste taalgebruik zien we ook terug bij de affaire rondom ‘The hill we climb’. Een kleine greep uit de discussie op het online opinieplatform *Joop.nl* – binnen het genre nog een gematigd medium:

Kun je stoppen met het woord ‘woke’ te gebruiken? Uit jouw pen leest het als een scheldwoord, als een negatieve term voor die mensen die rekening willen houden met anderen en hen wegzet als ‘overdreven in hun reactie’. Waarom vind je hun reactie overdreven, leg dat nou eens wat beter uit.

Die term wordt door de meeste normale mensen gebruikt om personen aan te duiden die met intersectionele flauwekul bezig zijn. Personen die continu termen als *micro-agression*, Wit Huiswerk, save space [sic], white privilege, witte cisman en andere Orwelliaanse *Newspeak* gebruiken. Normale mensen zijn niet de hele dag bezig met geaardheid, gender, huidskleur en sekse.

Ook het volgende wordt opgemerkt:

Het is geschreven in een vrij standaard Amerikaans Engels, er komen geen buitenissige woorden, frasen, jargons of beeldspraken in

voor, het is zelfs erg traditioneel en voorspelbaar in die zin dat het nauw aansluit bij het ronkende exceptionalisme dat we zo goed kennen van alles wat Amerikaans, gepolitiseerd en mediageniek is. Het is een preek die nergens een onbekende toon aanslaat en het register is glashelder. Zoals je overigens ook mocht verwachten. Denk je eens in dat tijdens de inauguratie van een president die heling en verbinding belooft, iemand de kansel beklimt die een taal spreekt die alleen mensen met haar specifieke achtergrond kunnen verstaan.

Bevat dat punt geen kern van waarheid? ‘The hill we climb’ is geen moeilijk te begrijpen gedicht: het bevat geen lastige taal of buitennissige termen, maar wel passages die bij nadere studie – zoals bij vertaling – vragen oproepen. Wat bijvoorbeeld te zeggen van deze strofe:

*We, the successors of a country and a time
where a skinny Black girl
descended from slaves and raised by a single mother
can dream of becoming president
only to find herself reciting for one*

Er staat zoiets als dat een mager zwart meisje ervan droomt ooit president te worden, en hoe wonderlijk het is dat zij nu voordraagt voor zo iemand. Het meest lastig te duiden vind ik het woord ‘only’. Uiteindelijk, vermoed ik, beoogt Gorman hiermee een bitterzoet accent aan te brengen: fijn en bijzonder dat ze bij de inauguratie mag zijn, en zelfs een hoofdrol kan opeisen, maar de situatie blijft toch die van een zwart meisje dat optreedt voor een oude mannelijke witte president. Een terecht accent – linksom of rechtsom moet het gedicht ergens reflecteren op de onvermijdelijk ook *token* positie van zijn vertolker.

Gegeven deze taalsensitiviteiten is het begrijpelijk dat het gedicht in andere landen evenzeer vertaalperikelen oproept, en discussie over wie er moet/mag vertalen. Voor een Catalaanse vertaling werd Víctor Obiols aangezocht, die eerder Shakespeare en Oscar Wilde vertaalde. Maar na de ophef in Nederland wordt hij door zijn uitgever Univers alsnog afgezegd omdat men de klus bij

nader inzien liever uitbesteedt aan een (nog te vinden) jonge, vrouwelijke, zwarte activiste. In Duitsland zet men een trojka aan het werk: een Afro-Duitse journaliste, een witte politicologe en een Turks-islamitische feministische schrijfster. Zij hebben, zo meldt *The New York Times*, zich het hoofd gebroken over de vertaling van het woord ‘skinny’ in de genoemde passage² – wat alleen al opvallend is omdat Gorman niet een ander maar zichzelf *skinny* noemt. Men zoekt een vertaling die geen ‘beelden zou oproepen van een overmatig dunne vrouw’. In lijn hiermee gebruikt het Duitse team in haar vertaling bovenal ‘woorden die niemand kwetsen’. Zo voeren ze genderneutrale begrippen in, vertalen ze het religieus geconoteerde ‘verlossing’ als ‘compensatie’ (*Ausgleich*), en een land gecommiteerd aan ‘all cultures, colors, characters, and conditions of man’ wordt een quasi-indifferent ‘Kultur und Lage jeden Schlags’. Die Duitse vertaling, schreef een recensente, heeft meer weg van een nieuw grondwetsartikel dan van poëzie. ‘We are striving to forge a union with purpose’ wordt in dit *Grundgesetz*: ‘Wir streben vielmehr nach Verbundenheit, gemeinsamen Perspektiven und Zielen’. Het zo belangrijke ‘union’ verdwijnt daarmee helemaal, net als het strijdbare werkwoord ‘smeden’, dat wordt vervangen door het zelfstandig naamwoord ‘verbinding’ en ‘correcte’ synoniemen van *purpose*, met wat mij betreft als dieptepunt het paradoxale ‘gemeenschappelijke perspectieven’.³ De vertalers expliciteren zo weinig mogelijk, om maar niemand te kwetsen.

De strijd over ‘The hill we climb’ is een goede barometer van de culture wars. Als veel andere landen is Nederland verwickeld in een strijd over de maatschappelijke positie en status van vrouwen, zwarten (mensen van kleur) en andere achtergestelde groepen. De bewegingen MeToo en Black Lives Matter (BLM) geven zoals vermeld een nieuwe impuls aan deze discussies. Eens vooraanstaande mannen raken in diskrediet, of draaien zelfs de gevangenis in vanwege seksueel machtsmisbruik, bijvoorbeeld acteur Bill Cosby of filmproducent Harvey Weinstein. De discussie over het slavernijverleden is in Nederland hoog opgelaaid. Met Zwarte Piet is inmiddels behoorlijk afgerekend en in de tentoonstelling in het Rijksmuseum wordt niet over slaven maar over ‘slaafgemaakten’ gesproken.

Bij de viering van Ketu Koti 2021 biedt burgemeester Femke Halsema namens Amsterdam excuses aan voor het slavernijverleden. Het Rotterdamse cultuurcentrum Witte de With verandert haar naam in Kunstinstituut Melly en de Gouden Eeuw wordt weer de zeventiende eeuw. Al is er wel een erudiete en sociaal bewogen Vlaming, David Van Reybrouck, voor nodig om eindelijk een ont-hullende en aangrijpende geschiedenis te schrijven van wat Nederland aanrichtte in Indonesië, *Revolusi*, verschenen in 2020.

Er verandert dus nogal wat. De recente ontwikkelingen zijn tekenen van emancipatie – op zichzelf een groot goed en bij uitstek het kenmerk van een moderne samenleving. In de culture wars komt de geslaagde emancipatie echter tot uiting in een assertieve en soms ronduit agressieve en beledigende toon, ironisch genoeg juist rond het thema van een respectvolle omgang met elkaar. Natuurlijk vindt niet iedereen zich dagelijks op over wat woke is en wat niet, zoals de genoemde blogreactie op *Joop.nl* constateert, maar ook over die onverschilligheid kan men zich dan weer druk maken.

Literatuurcritica Lidewijde Paris merkte in een radiogesprek treffend op: Gormans voordracht verenigde iedereen, maar het geruzie rondom de vertaling verdeelt ons nu weer!⁴ Eigenlijk is het merkwaardig dat een halve eeuw cultuur van emancipatie, discussie, inspraak en participatie – vanaf de jaren zeventig tot nu – tot zo'n grote verdeeldheid heeft geleid. Het lijkt erop dat mensen vooral zichzelf graag horen praten en zich nauwelijks iets gelegen laten liggen aan anderen. De discussiecultuur leidt eerder tot grotere assertiviteit en het claimen van het recht op een eigen mening, dan tot consensus of wederzijds begrip.

Posities in de culture wars

In Nederland kunnen we de opkomst van een assertieve cultuur van zich luid en duidelijk uitspreken, zeggen waar het op staat en eindelijk-mogen-we-weer-wat-zeggen relateren aan de opkomst van Pim Fortuyn aan het begin van de eenentwintigste eeuw. Fortuyns taal was niet politiek correct – 'Ik zeg wat ik denk, en ik doe

wat ik zeg' – en gericht tegen mainstream links. Dit markeert het punt waarop politiek rechts zich gaat emanciperen. Waar rechts voorheen vaak klaagde dat 'we niks mogen zeggen', ontwikkelt zich nu ook op die flank een openlijk eigen 'discours'. Zo moet je je tegen integratie- of immigratiebeleid kunnen uitspreken zonder meteen voor racist te worden uitgemaakt. Daarbij valt enerzijds een volkse of populistische variant te onderscheiden, zoals bij Fortuyn of Wilders, en anderzijds een verfijndere intellectuele variant, destijds vertegenwoordigd door Frits Bolkestein en meer recent door bijvoorbeeld historicus Geerten Waling.

Dat laatste is een rechtse *counter* in een politiek taalspel dat links eerder al had ontwikkeld. Al in de jaren negentig werd *silencing* een issue in progressieve kring. Die term verwijst naar impliciete censuur die plaatsvindt doordat men zich geïntimideerd voelt door een persoon, een setting of een atmosfeer. De consequentie hiervan is dat iemand niet of onvoldoende kan voldoen aan de belangrijkste imperatief van de verlichting, en daarmee van de emancipatie: Spreek je uit! In die tijd ging het vooral om mensen van kleur of vrouwen die voelden dat ze zich niet vrijelijk konden uitspreken in een omgeving waarin de norm impliciet of expliciet wordt gesteld vanuit een door witte mannen gedomineerde cultuur. Silencing was destijds een progressieve kwestie, maar is inmiddels ook een rechts thema geworden. In omgevingen waarin woke de impliciete of expliciete norm is – bijvoorbeeld sommige university colleges – kan een geëmanciperde rechtse denker als Eva Vlaardingebroek zich het object van silencing voelen, zoals zij in een interview op het YouTubekanaal Café Weltschmerz laat weten.⁵

Het dodelijk serieuze taalspel dat culture wars heet, speelt zich primair af langs de lijnen van zo'n klassieke tegenstelling tussen links en rechts. Maar diezelfde tegenstelling kan zich ook binnen zo'n kamp voordoen, in de vorm dus van een broeder- of zuster-twist. Zie hiervoor de belevenissen van de Amerikaanse vriendenster Laura Kipnis. Zij bekritiseerde met enige vrolijke spot de puriteinse regels die op sommige universitaire campussen zijn ingesteld in verband met seksuele intimidatie.⁶ Deze maatregelen, zo schrijft zij, creëren precies wat ze beogen te bestrijden, namelijk een 'verstikkende atmosfeer' waarin academici zelfcensuur toepassen uit angst

iets te zeggen wat als politiek – of in dit geval seksueel – incorrect kan worden beschouwd. Resultaat? Kipnis komt zelf in de beklagenbank terecht. Twee studenten claimen dat haar beschouwing over de perverse werking van maatregelen tegen het *chilling effect* – een informele druk die mensen kunnen ervaren om hun mening voor zich te houden of geen gebruik te maken van hun rechten – op hen, jawel, een chilling effect heeft. Kipnis wordt het object van een kafkaësk aandoend proces, gebaseerd op de zogeheten Title IX-antidiscriminatiewetgeving, met tal van onderzoeken en verhoren vol verdachtmakingen en zonder enige rechtsbescherming. Een formele klacht wordt nooit geformuleerd en rechtsbijstand is niet mogelijk.⁷ Associaties met het mccarthyisme, showprocessen en volksgerichten dringen zich op. Het uiteindelijke oordeel, zij het geveld zonder eerlijk proces, valt uit in het voordeel van Kipnis: onschuldig.

In het proces-Kipnis staan dus niet rechts en links tegenover elkaar, maar correct tegenover niet-correct links. De laatste zou je ook libertair kunnen noemen, of vrijzinnig. Het gaat me er niet om wie hier gelijk heeft, maar om het gegeven dat een poging om *social justice* en safe spaces te bewerkstelligen juist leidt tot onrecht, achterdocht en stijgende verontwaardiging aan beide kanten. Hetzelfde gebeurde in het strijdgewoel over de vertaling van ‘The hill we climb’. Je zou dat tragisch kunnen noemen. De bedoeling van Gormans voordracht is nobel, maar juist de poging om die nobelheid te ‘bewaken’ leidt tot het tegenovergestelde van wat Gorman beoogde.

Deze tegenstrijdigheid is geen toeval, geen ongelukje dat voorkomen had kunnen worden. We zien hier de kenmerkende dynamiek die ontstaat bij pogingen om opvattingen of taalgebruik te ‘zuiveren’. Zuivering kent geen grenzen, en vroeg of laat zijn ook de eigen gelederen aan de beurt. Iedereen komt onder verdenking te staan niet correct genoeg te zijn. Dit leidt tot een cultuur van conformisme en hypocrisie: iedereen sluit zich ostentatief aan bij de publieke eensgezindheid, zonder dat dit per se strookt met de eigen private praktijk of overtuiging. Er is hier geen plaats voor een tragisch besef of voor een positieve waardering daarvan.